

hagyva a társadalom mozgásának tendenciáit. Mert az az igaz, amit Pomogáts Béla félreérthetetlenül így fogalmaz: „... a transzilván modell, a virtuális Európa elképzelése elve megbukott a román és magyar sovinizmus ádáz harcaiban. Olyan eszme volt, amely nem képviselt semmiféle gyakorlati erőt, csupán néhány magányos idealista hite lehetett.” Ezért lehet ott Kuncz Aladár helye az európai humanizmus képviselőinek, magányos idealistáinak sorában Thomas Mann, Romain Roland és Babits Mihály mellett.

Pomogáts tanulmánya a 20. századi hazai irodalomtörténetfrás nagy nyeresége. A szerző a művelt filológus tárgyilagosságával tárja elénk Kuncz Aladár életét és pályáját, szerteágazó, mindig tiszta törekvéseit. Kuncz-tanulmányában egy, az erdélyi irodalom sok vitatott kérdését tisztázható monográfia lehetősége is benne rejlik. Reméljük, hogy tovább folytatja kutatásait századunk irodalomtörténetének e sok ellentmondást hordozó problematikájában, s újabb eredményeit mielőbb olvashatjuk.

PÁLMAI KÁLMÁN

CSANDA SÁNDOR: ELSŐ NEMZEDÉK

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR IRODALOM KELETKEZÉSE
ÉS FEJLŐDÉSE.

(Tatran, 1968. Bratislava)

A „kettős kötöttségű” külföldi magyar nemzetiségi irodalmak múltjának és jelenének történeti—kritikai elemzése egyre több és mélyebb tanulmányt eredményez. A kortársi felvidéki magyar irodalom figyelemmel kísérése most már végre hazai sajtónkban is méltó kritikai fórumot kap, a múlt történeti felmérésének első szintéziskísérletei azonban — érthetően — csehszlovákiai magyar irodalomtörténészek tollából valók.

E törekvések egyik legsikeresebbike Csanda Sándor könyve, amely a két világháború közötti kisebbségi magyar irodalmat alkotó-egyeniségeinek portréi felől közelíti meg: mintegy 80 író és költő életművét vázolja fel a rövid bevezetőkkel ellátott, műfajonként összeálló fejezetekben.

„Még csak meg sem próbálkozott senki a csehszlovákiai magyar irodalom termékeinek rendszeres, történeti jellegű feldolgozásával — írja. — Könyvem is... inkább úttörő próbálkozás a legfontosabb irodalmi jelenségek bemutatására, kézikönyvszerű összefoglalására”. Valóban — szerénytelenség nélkül — Csanda Sándor helyesen jelöli ki

monográfiájának helyét a magyar irodalomtudományban. Ahogy neki sem volt szándékában, nekünk sincs jogunk — itt és most — a teljes szintézist követelni tőle, anélkül persze, hogy ennek szükségességéről lemondanánk. (Ugyanakkor szerencsésen kiegészíti Csanda portrécikét Turczel Lajos *Két kor mezsgyéjén* c. 1967-ben megjelent könyve, mely elsősorban történelmi, politikai, szociológiai szempontból elemzi a szlovákiai magyar irodalom 1918 és 1938 közötti fejlődésének feltételeit.)

Csanda Sándor könyvének nem a legfontosabb, de mégis kiemelkedő érdeme a kézikönyvhöz nélkülözhetetlen bibliográfiai apparátus mértéktartó, de jelentős terjedelemben való felvonultatása, valamint a sajtó- és könyvkiadástörténeti fejezet.

E monográfia portréi, fejezetei mögül a csehszlovákiai magyar irodalom első két évtizedének nemcsak legjelentősebb alkotói és művei bontakoznak ki éles kontúrokban, hanem a főbb összefüggések, a közös eredmények és ellentmondások egésze is világos összképben jelenik meg az olvasó előtt.

A Csehszlovákiában kialakult magyar nemzetiségi irodalom nem támaszkodhatott olyan többévszázados kulturális hagyományra, mint az erdélyi. A háborúutáni feszült légkörben született, megfosztva a magyar irodalmi központokkal való állandó kontaktustól. Értelmiségiek ezrei vándoroltak át az új Szlovákiából Magyarországra, bár ugyanakkor számos kiemelkedő magyarországi emigráns művész is tevékenykedett itt évekig. A Horthy-fasizmusnál lényegesen fejlettebb berendezésű polgári demokrácia — alkotmányban is biztosított — viszonylag kedvező feltételei mellett bontakozhatott ki ez a kisebbségi kultúra; viszont a legtöbb jog csak papíron volt meg, a hatóságok ügyesen kijátszották nemcsak a paragrafusokat, hanem a magyarságon belüli politikai nézetkülönbségeket, osztályellentéteket is. Ellentmondások sorozata jellemezte a helyzetet. Legális kommunista párt tevékenykedhetett, alkalom nyílt a „valóságirodalom”, sőt a forradalmi szocialista irodalom — a magyarországinál — szabadabb művelésére; ugyanakkor újságok, kiadók, egyesületek s egyéb haladó törekvések tucatjait buktatta meg e polgári demokrácia. Fábry Zoltán kárpát-ukrajnai riportkönyvét pl. a cenzúra teljesen elkobozta. A stózi irodalmi vezér így írt erről *Az Út* c. kommunista lapban, Slávák belügyminiszterhez küldött nyílt levelében:

„A kor lelkiismerete akartam lenni. Az eredmény: börtön, cenzúra, elkobzás. És mindez a paragrafusok nevében. Az *Éhség legendájá-t* elkobozta a demokrácia valósága. A létező valóságot — a munkátlanak éhségét — semmivé tagadta egy fikció: a demokrácia. Az éhség valósága ellen tehát ki kell játszani a demokrácia legendáját.”

Ebben az irodalmi életben mintha újjáéledt volna a magyar irodalom hagyományos „nemzet és haladás”-ellentmondása, egy nemzeti

létében elnyomott, heterogén osztálystruktúrájú közösség védekező-reflexe naiv és idealista vátesz-képzeteket kezdett irodalmi felépítményében kitermelni. Nem tisztázódott az értelmiség nagy részében, sőt a kommunista pártban sem rögtön a lenini nemzetiségi elvek lényege, a kérdések osztályalapon történő szemlélete, s ennek megfelelően kezdetben nem látták a kettős eszmei-művelődési kötöttség aktuális követelményeit sem. Mégis itt bontakozhatott ki a marxista szociográfia műfaja és általában a magyar nyelvű forradalmi szocialista irodalom, kiemelkedő egyéniségek és folyóirataik jóvoltából; lényegében előbb, mint Magyarországon.

Csanda Sándor könyvének legsikerültebb része a publicisztika és az irodalomtudomány képviselőivel foglalkozik. Nagyszerű portrét rajzol a „stósi remeté”-ről, Fábry Zoltánról, akinek hallatlanul gazdag élete az egész szlovákiai magyar irodalomnak szinte jelképévé kezd válni. Fábry a lírai indítástól a radikális antimilitarizmuson, a humanista „emberirodalom” megfogalmazásán keresztül a kommunista pártosságot hirdető marxista álláspontig jut el s a kor legkiemelkedőbb publicistájává válik. Ő szerkeszti *Az Út* c. kommunista folyóiratot, ő vezeti a II. világháború alatti antifasiszta és háborúellenes magyar értelmiségi mozgalmat, hangot adva a „vox humana” szocialista tartalmának; erkölcsi magatartásával, széles körű tájékozottságával és jó tollával valóban ő a szlovákiai magyar irodalom legjelentősebb képviselője.

A 20-as évek elejének nagy dilettáns-hulláma idején Fábry és társai indítottak harcot az értéktelen irodalom ellen, ami igen nehéz volt az egységes kritikai közszellem hiánya, a szakmai tapasztalatlanság, a „fraternizálás” és „kvaterkázás” miatt. Fábry volt az is, aki megfogalmazta a kisebbségi messianizmus, az ún. „szlovenszkói küldetés” lényegét, a tiszteletre méltó, de gyökértelensége és elvi ellentmondassága miatt megvalósulatlan elképzelést: példát mutatva átvállalni a magyar szellemi élet vezetését, melyet — véleményük szerint — az elnyomott Magyarországon vegetáló többség már nem tudott megvalósítani. Így ír: „Volt egy hitünk, volt egy álmunk: a szlovenszkói magyar szellemiség lesz az az archimedesi pont, amely kiforgatja sarkából az addig volt trespert, konok, elmeszesedett, beteg magyar életet . . .”

Új, az eddiginél lényegesen árnyaltabb megvilágításba helyezi Csanda Sándor a radikális egyetemista cserkészfiatalok regős-járásaiból a kommunista párt soraiba vezető Sarló-mozgalom történetét, nem hallgatva el eszmei-politikai ellentmondásait; s e kérdés kapcsán Balogh Edgár pályáját is igen szemléletesen vázolja föl.

Ugyancsak gondolatgazdag a drámakísérletekről és az epikáról szóló fejezet. Az akadémiai kézikönyv 6. kötetének — általa írt — megfelelő részét arányaiban is újragondolva, jelentős — és itthon alig

számontartott — regényteljesítményekre hívja fel a figyelmet, ha hangsúlyozva is, hogy „nem tarthatunk számon olyan kiváló alkotásokat, mint a magyarországi és erdélyi magyar irodalomban”. De Fábry kritikái általában a nemzetközi szocialista művészet hatására igen erősen fellendült szociográfikus vagy riportszerű „valóságirodalom”, melynek legjelentősebb képviselője Bányai Pál, a *Felsőgaram* és a *Fakó földek* c. regények szerzője.

Részletesen elemzi Barta Lajos csehszlovákiai munkásságát, s ezzel kapcsolatban *A magyar proletáriradalom platformtervezetének* nálunk eddig alig ismert összefüggéseit tárja fel: *Az Út* és az *Új Szó* egyetnem-értését a moszkvai magyar írók számos tévedésével, szektás nézetével. Külön említésre méltó még a Sellyei Józsefről és Szenes Piroskáról adott portré.

A legkevésbé sikerült a lírikusok fejezete. Bár kétségtelenül közelebb hozza olvasóihoz a „kisebbségi lélek és génusz” legjelentősebb költőjének, Győry Dezsőnek alakját és eszmeileg-történetileg lényegében helyesen mutatja be Forbáth Imre, Vozári Dezső, Földes Sándor, Berkó Sándor, Mécs László és a többiek líráját — nem ritkán új értékelésmozzanatokra is rámutatva —; mégis bántó a lírikus életpályák elemzésének korszerűtlen, iskolás módszere, a költemények gyakori parafrázisszerű ismertetése. (Például: „Másutt azt is kifejezi, hogy a szerelemben nem igen válogatós.”)

Gyakran dobálódzik helytelenül ideológiai—politikai kategóriákkal, néhol — talán éppen a József Attila-i csúcs kellő figyelembe nem vétele miatt — bizonytalan az esztétikai értéket jelentő forradalmi proletárköltészet és a proletkultos líra szétválasztásakor. „Utánozhatatlan művészi tökéletességről” beszél Vozárinál, s az egyébként találó Mécs László-elemzés is meg-megbicsaklik. S vajon mit jelent ez: Győry „nacionalizmusa nem mentes (!) bizonyos korlátoltságtól...”, különösen, ha Csanda néhány sorral lejjebb internacionalizmusát említi?

Könyvének hibájául ezeket a pontatlanságokat, s általában az esztétikai bizonytalanságot róhatjuk fel. Pl. Sellyei Józseffel kapcsolatban említi, hogy „művészi eszközei szegényesek, s írásaiban nem a formán, hanem a mondanivalón van a hangsúly, ami egyébként megfelel az akkor kibontakozó proletáriradalom programjának is”. A tartalomközpontú művészet nem a proletáriradalom sajátja, hanem az egész többévezredes haladó irodalomé, a művészi eszközök szegényessége, nem primér szerepe ezért nem azonos azzal, amire itt Csanda gondol. (Egy bántó magyartalanság mellett sem mehetünk el említetlenül: „azt a következtetést akarjuk megállapítani...”)

Mindezek az elírások és tévedések — melyekből még jócskán idézhetnénk — azonban nem tesznek kérdőjelet a könyv lényegi érdemei mellé. Alapmű ez, nélkülözhetetlen kiindulás nemcsak a

csehszlovákiai, hanem a hazai magyar irodalom XX. századi összefüggéseinek megértése szempontjából is.

A természetes nemzeti forrásaitól elszigetelt, súlyos akadályokkal és gátlásokkal küzdő csehszlovákiai magyar irodalomnak a két világháború közti évtizedekben nem volt elég ereje ahhoz, hogy a magyarországi színvonalat elérje; nem mutatott fel egyetlen olyan szépíró sem, aki a maga műfajában klasszikusnak számíthatna és egyenrangú társként szerepelhetne az itthoniak legjobbjával. Mégis elvitathatatlanul pozitív funkciót vállalt ez az irodalom: továbbéltek itt olyan forradalmi tendenciák, amelyek Magyarországon 1919 után megszakadni kényszerültek és előbb is jelentkezhettek olyan eszmei-esztétikai törekvések, irodalmi műfajok (minden ellentmondással együtt), amelyek itthon csak a kommunista mozgalom megerősödésével, a 30-as években kaphattak — ha egyáltalában kaptak — teret.

AGÁRDI PÉTER

FENYŐ ISTVÁN: KÉT ÉVTIZED

(Magvető, 1968)

Az *Elvek és Utak* sorozatban jelentette meg Fenyő István válogatott tanulmányainak és kritikáinak gyűjteményét. A válogatás ezúttal azt jelenti, hogy kötetébe felvette eddig önálló kiadványban meg nem jelent írásainak zömét. Tizenkét esztendő irodalomtörténeti-kritikai pályafutás után, egy vaskos monográfia s néhány karcsúbb füzet mellé egy hatszáz oldalas tanulmánykötetet az olvasó asztalára tenni — mindenesetre nagy szorgalomra és tiszteletre méltó termékenységre vall. Fenyő munkáira meglepő módon mégsem jellemző az általánoságokban mozgó, impressziókon alapuló esszéstílus, írásai — kritikái és tanulmányai egyaránt — nagy anyagismeretről, s részletekbe menő, gondos vizsgálódásokról tanúskodnak. Termékenységének, sokoldalúságának oka tehát nyilvánvalóan nem valami könnyedség és ötletgazdagság, hanem az átlagon felüli munkaszeretet és a kutatói szenvedély elszántsága.

Műveinek minőségét és értékét illetően sem lehet mást mondani, mint azt, hogy alaposak, igényesen fogalmazottak, s némely munkája fontos kérdéseket tárgyal, s hasznos adalékokkal gazdagítja irodalomtudományunkat. Különösen a szorosabban irodalomtörténeti tárgyú tanulmányai dicsérhetőek. Alkatához és érdeklődéséhez nyilván e témák állnak közelebb, még ha a *Két évtized*, a reformkori és az 1956 utáni magyar irodalom közötti jelképes rokonságra utaló, külön magyarázat nélkül némileg rejtélyes kötetcím a kritika és a filológia